

Kaj je jezik?

Saussure:

'Jezik je jasno definiran predmet v množici različnih dejstev govornice. Je družbeni del, zunaj posameznika, obstaja samo po nekakšni pogodbi med člani skupnosti. Otrok si ga mora prisvojiti. Je nekaj samostojnega, saj ga tudi človek, ki je izgubil govor, zmore razumeti, če sliši glasovne znake.

Je sistem znakov, kjer je bistvena samo zveza med smislom in slušno podobo in kjer sta oba dela znaka psihične narave.'
Je identiteta človeka kot vrste, nacionalna identiteta, individualna identiteta človeka.

Pisava kaže na človekovo razmišljanje o jeziku. S pisavo jezik postane objektiviziran. Spremeni tudi odnos do tradicije, ker ohranja določeno stanje jezika v določenem času. Omogoča tudi komunikacijo na daljavo.

Jezik je v jezikoslovnem smislu sredstvo za sporazumevanje. Je sistem znakov. Lastnosti jezika kot sistema iščemo v zgodovinskem razvoju, v lastnostih značilnih za vse jezike in v lastnostih enega jezika.

Druge znanosti, ki se ukvarjajo z jezikom: filozofija, teologija, estetika, retorika, pravo, psihologija, andragogika, ...

Jezik v jezikoslovnem smislu:

- jezik je **sredstvo za sporazumevanje/komunikacijo**
= jezik čemu? namernost
- jezik je **sistem znakov**: jezik kot **posamezno govorno dejanje**
= jezik kako?
- še mnoga druga vprašanja: izvor jezika, sorodnost, uporabnost...

Kaj je jezikoslovje?

jezikoslovje = veda, ki obravnava enega izmed takih znakovnih sistemov

V čem se pisno besedilo loči od govornega?

- bolj dokončno, strukturirano
- imamo več časa za razmislek
- nimamo nikogar, ki nas moti
- monolog (pri govornem besedilu gre za stalno izmenjavanje sogovorcev)
- ↳ elektronska pošta to spreminja – marsikdaj, če ne celo vedno, so e-mail sporočila veliko manj strukturirana kot klasična pisma

Jezikoslovno vprašanje: Kaj je na prvem mestu: jezik kot sredstvo za sporazumevanje ali jezik kot sistem znakov? Če sledimo naravni človeški poti, potem je jezik prvotno/najprej namenjen sporazumevanju. Šele kasneje, ko je refleksije v razvoju posameznika in jezikoslovja dovolj, pa jezik razumemo kot sistem znakov – sprašujemo se kako funkcionira, eksistira? Sistem znakov imamo zato, da jezik sploh razumemo. Jezik razumemo kot delovanje – ljudje delujemo posredno ali neposredno z jezikom

Kaj je slovenski knjižni jezik?

Toporišič:

Slovenski knjižni jezik je posebna, t.i. socialna zvrst slovenskega jezika. Ima dve obliki: zborna in pogovorna. Zborna oblika se predvsem piše in bere, redkeje tudi govori, pogovorna se predvsem govori. Razlika med tema podzvrstema je zlasti v glasovni izrazni strani. V nasprotju z zbornim jezikom, ki je močno ozaveščen, ker se ga je v večji meri kot pogovornega treba učiti, in ki ima slovnico in slovarje, se pogovorni jezik v opisih šele vzpostavlja.

SKJ določamo z različnimi merili:

a) **zemljepisna določitev** (kje):

najzahodnejši in najsevernejši južnoslovanski jezik

b) **zgodovinska določitev** (razvoj)

- premik iz d→j in t→č
- akcentski premik zlato → zlató
- slovenščina je brez zvalnika (vokativa) kot posebnega sklona (je enak imenovalniku)
- oblikovno razlikovanje med vprašalnim in oziralnim zaimkom (kaj//kar) – tega ne razlikujejo več že v Prekmurju

↳ te dve določitvi nista dovolj za razumevanje, zato potrebujemo še sociolingvistična določila

c) sociolingvistična določitev

- državno-upravne meje
- cerkvene meje
- institucije (šola ← primarna; televizija, radio, ceste ← sekundarne...)

Na mejnih področjih je zavest pripadnosti odvisna od tega v katere šole hodijo. Sekundarne institucije oblikujejo znanje in jezikovno zavest (čas fašizma – cerkev edina nosilka te zavesti, vas Razkrižje – župnik je bil hrvaški nadškof – vaščani so se uprli). Problem nastaja pri razločevanju med sorodnimi jeziki (mi nimamo problemov z Italijani, Avstrijci, Madžari, ampak s Hrvati).

Kaj je knjižni jezik?

a) Zborni Jezik

- nosilec zj. je **jezikovno šolan človek** (vsaj sr. šola)
- je najprej in predvsem **pisani jezik**
- zj. se manj govori po nepripravljeni pisni predlogi – **govorijo** ga posebno v **šolah** (učitelji, učenci pred formalnim zborom = pred razredom ...), tudi **predavatelji** pred izobrazbenim, političnim, športnim ali drugačnim interesnim zborom
- **naslovnik** zbornega govora je praviloma **množičen**, neposredno prisoten pred govornikom kot poslušalec (tudi radia, tv)
- uporaba zj.: pred **javnim (oficialnim) zborom poslušalcev**, zlasti še, če je ta zbor izobrazbeno, narečno ali tudi socialno neenak
- zj. se človek ne nauči kot maternega jezika, ampak si ga pridobi šele **z zavestnim prisvajanjem** (pouk slovenščine v srednjih šolah), v precejšnji meri pa si to ali ono iz zj. prisvoji na podlagi **pasivne ali aktivne udeležnosti v zbornem občevanju**
- zj. je **najbolj funkcijsko razčlenjen**
- značilnost zj. so sorazmerno natančno raziskane in predpisane v slovnici, slovarju, stilistiki, pravopisu, pravorečju
- je narodnopredstaven
- je narodnopovezovalen
- je najbolj opisan (slovnica)

b) Splošno/Knjižnopogovorni Jezik

= manj stroga, **pogovorna varianta knjižnega jezika**

- uporaba: predvsem takrat, ko **neformalnemu zboru** (večinoma nemnožičnemu) **govorimo brez vnaprej pripravljenega in izdelanega besedila**
- bolj kot zj. se opira na navadno vsakdanjo občevalno govornico nenarečno govorečih ljudi na celotnem slo. ozemlju (še posebej osredju: Lj in okolica)
- ni lahko razmejljiv (vanj so primešane prvine zj. in zemljepisna narečja)

knjižnopogovorni j. najbolj gospodarno določujemo z razlikami nasproti zj.;

- nosilec kpj. je načeloma isti kot nosilec zj., vendar v drugačnem govornem položaju (= položaj **govorečega in poslušalca, ki si vlogi neprestano zamenjujeta** – ne pa govoreči : pasivno množično poslušalstvo)
- knjižnopogovorno občevanje je v glavnem **neuradno**, pogosto **zasebno/privatno** (zj. javno)
- velikokrat ga spremljajo **nejezikovna sredstva** za obravnavanje neke tematike/tvarine – ker sta udeleženca pogovora neuradno na dosegu roke
- kpj.:zj. = **odsotnost**, t. i. **ozkoknjižnih = neobčevalnih skladenjskih vzorcev, besedja, oblik, naglasov**
- **tematsko/tvarinsko kpj. ni omejen**
- kpj. se navadno samo govori, večinoma brez vnaprej pripravljenega besedila, torej **spontano, prosto**
- če je v pog. jeziku kaj napisano je večinoma dvogovor ali samogovor kake osebe iz umetnostnega besedila (ali junakov tok zavesti)
- v avtorskem besedilu umetnostnega dela se kpj. piše izjemoma – a v zadnjem času nekaj več
- kpj. dandanes še ni nasploh v rabi po vsej Sloveniji, čeprav je ta vrst najprimernejša za pogovor med ljudmi različnih narečnih področij

- to, kar naj bi v resnici postalo splošno, v resnici obstaja dokaj izoblikovano na osrednjem gorenjsko-dolenjskem območju s središčem v Ljubljani – tu se določeni sloji (izobraženski, mestni) prebivalstva praktično rodijo s kpj. = v določeni socialno-izobrazbeni plasti prabivalstva je pogovorni jezik že skoraj docela izpodrinil tradicionalno zemljepisno podeželsko narečje – ta jezik postane še bolj splošen, če mu z zavestnim posegom spodrežemo lastnosti, ki ga delajo ožje pokrajinskega

če je ta kpj. v tem smislu normiran, postane tisti tip jezika, ki je **prosta občevalna varianta skj** (poleg redkejšje zborne variante)

- kpj. ni nujno v vseh prvinah svojih strukturnih ravnin povsem brez variant (saj jih ima tudi zj.) – vendar ima **na vsaki svoji strukturni ravnini nespremenljivo, obstojno jedro** – to jedro se sedaj ljudem postopoma **uzavešča** (ko bo ta potek končan, ga bo lažje uveljaviti na res celotnem slo. ozemlju)

- kpj. je za zj. nekaka **pripravljalnica**, ki jezikovna sredstva zemljepisnih narečij in pokrajinskih pogovornih jezikov nekako normalno vodi k vlogam zbornega jezika (besedje, oblikoslovje, glasovna stran in naglas) – s tem **omogoča stalno oživljanje strukture zj.** in jo brani pred preveliko razdalo od živega vsakdanjega jezika

- problem pogovornosti: uporabniki pogovornega jezika padajo iz knjižne v pokrajinsko pogovornost, včasih celo v narečnost (ali v zbornost)

→ v obeh primerih je knjižni jezik opredeljen kot najvišja zvrst (gre za naše gledanje na jezik - vrednotenjski odnos do jezika)

Književni jezik ima postavljeno normo, ki velja za vse pripadnike slovenske jezikovne skupnosti

zborni jezik – bolj pisna podoba

knjižni jezik – bolj govorna podoba

njegova najvišja pojavna oblika: znanost, umetniška zvrst

Semiotika – veda o znakih?

semiotika (1)

obravnavanje
jezikovnega
sistema
(gramatika...) (2a)

obravnavanje
jezika kot
delovanja
(pragmatika) (2b)

opazovanje jezika z dodatnih vidikov (3)

Osrednje teme jezikoslovja so dveh vrst: sistemske in pragmatične

(1) **semiotika** = veda o znakih (npr. jezik kretenj, gledališki jezik, jezik reklame...) → kombinirane vrste znakov

(2a) jezikovni sistem – jezikovne ravnine

(2b) pragmatika - jezik kot sredstvo za sporazumevanje
- jezikovna raba/pravila rabe

(3) dodatni vidiki:

- sociolingvistika (status, delovanje, vrednotenje jezika v določeni družbi)

- psiholingvistika (ukvarjanje z jezikom z vidika človekove psihologije)...

Shema je poskus prikaza jezikoslovja navzgor in navzdol. Navzgor je jezikoslovje vpeto v splošnejšo vedo semiotika (semiologija).

Pristopi, teorije, metode so danes v jezikoslovju različne (vedno ob določenem času obstajajo različne metode):

- obstajajo pristopi, ki so bili včasih popularni in danes niso več

- novi pristopi (kognitivno jezikoslovje)
- večni pristop (sistemski) – vedno uporaben, popularen

Glede na tip pristopa so različna jezikoslovna področja, enkrat bolj, drugič manj, dostopna za različne pristope (ko je moderen en pristop, se bolj obravnava določeno jezikoslovno področje).

Primer: Če je teorija pragmatičnega tipa – jezikovna raba. Če imamo strukturalni pristop – sistemska raba. Pri nas je v ospredju sistemski pristop.

Vse jezikovne obravnave so vpete v semiotiko, ker vse izhajajo iz predpostavke, da je jezik eden od znakovnih sistemov.
semiotika = veda o znakih

jezikoslovje = veda, ki obravnava enega izmed takih znakovnih sistemov
(zato gre za povezavo navzgor)

obče/splošno jezikoslovje/splošna teorija jezika → mislimo naravni jeziki, ker so tudi drugi jeziki (kretenj...) – vsi ti jeziki imajo skupen imenovalac = **znakovnost**

Sistemska obravnava jezika (slovnica/gramatika)

jezikovna ravnina = del jezikoslovja, ki združuje enakovrstne znake (fonološka, morfološka...) – iz manjših znakov nastajajo večji/kompleksnejši. Glede na jezikovno ravnino imamo discipline: fonetika/fonologija, morfologija...

Obravnava jezika kot delovanja (pragmatika)

Pri obravnavah jezika kot delovanja – opazujemo jezik kako deluje (jezik uporabljamo pri sporazumevanju, da dobimo neke sporazumevalne cilje). Sporazumevanje je več kot le sistemski znaki. Zakaj govorimo? = zato, ker bi s tem radi nekaj dosegli.

Opis rabe jezika v gramatiki je vedno sistematičen, pragmatika pa skuša odkriti pravila po katerih rabimo jezikovne znake, po katerih poteka komunikacija.

- če naredimo slovnično napako = jezikovna napaka »grem doma« → to naredi tujec

- če kršimo pravila slovnične rabe = se ne obnašamo govorno primerno

»gospa, veseli nas, da ste *prišla* tako zgodaj« → raba polvikanja (sistemska napaka drugega ranga – Slovenec, ki ne upošteva pravil vikanja)

če kdo na pozdrav ne odzdravi

»Imate uro?« → reče »da,« in gre naprej

Neprimernost v jezikovnem obnašanju ima posledice – skrajna: prekinitve komunikacije). Obravnave jezikovnega dejstva: Sogovorca sta daleč od tega, da bi si sporočala le podatke. Vedno gre za **pobudo in reakcijo** nanjo. Pri vsakem sporazumevanju ima namreč govorec **določen namen**.

SEMIOTIKA (semiologija) IN JEZIK

semiotika = veda o znakih

Lastnost znakov je znakovnost.

Kaj so znaki?

Skupno jim je to, da označujejo to, kar oni sami niso. Znak stoji namesto nečesa drugega/nekaj nadomešča – stoji v razmerju do nečesa drugega (stoji na mestu tistega, kar označuje). Zato imamo označevalca in označenca.

Vrste znakov?: primarni / sekundarni (sestavljani iz primarnih; dvakraten odnos)

Indeks / ikona / simbol

Jezikovni / nejezikovni → parajezikovni, pravi nejezikovni

1. indeks

Vzpostavljeno je **vzročno-posledično razmerje/logično razmerje**. Rabljeni so pogosto nenamerno.

Prepoznavanje tega odnosa je odvisno od našega (=uporabnik znaka) védenja, izkušenj o svetu (moramo imeti že izkušnje z vzročno-posledičnimi povezavami).

(Dim → znak za ogenj, smeh → veselje, povišana T → bolni)

2. ikona

Vzpostavljeno je **podobnostno razmerje** do označenega.

Ikona = gr. slika, podoba → prvotno je bila tudi pisava ikona. Optična, glasovna podobnost.

Za branje moramo vedeti kakšna stvar sama na sebi je in moramo poznati temeljne principe shematiziranja/odslikave nasploh (za prepoznavanje ikonskega znaka je potrebno poznavanje stvari in poznavanje njene odslikave). (piktogrami, mrtvaška glava, glasovna podobnost – onomatopeje (»mu«))

3. simboli

Odnos do označenega je dan s **konvencijo/dogovorom**. Zveza med simbolom in njegovim pomenom je arbitrarna (poljubna), nemotivirana (nenapovedljiva, neutemeljena z ničemer oprijemljivim). Za razumevanje/prepoznavanje simbolnega znaka, je potrebno poznavanje konvencije – za vsak znak se je treba naučiti kaj pomeni.

Jezikovni znaki so na splošno simbolni znaki (!problem onomatopije – različno v različnih jezikih: kikiriki, kikirikoo...)

Poznamo tudi več razvrstitev tipov znakov:

1. starejša delitev: Ferdinand de Saussure

simboli (odnos do podobnosti), pravi znaki (brez podobnosti)

Razdelil jih je glede na to, ali je med znakom in označenim podobnostno razmerje ali ne. Pri razdelitvi ni upošteval indeksalnega znaka, zato ker to načeloma niso namerni znaki.

2. novejša delitev: Pierce

Ikona, indeks, simbol

Jezikovni znaki in nejezikovni znaki?

1. **Nejezikovni znaki** so vedno spremljevalci komunikacije. Delimo jih na:

a) parajezikovne (paraverbalni)

Informacije, ki sicer niso jezikovne, se pa kažejo v jezikovnem izrazu (manifestirajo).

Primer: glasovna kvaliteta – višina registra (ž. ali m. spol), intonacija, pisava (pisno področje) → problem računalnik, narečno barvanje kot pokazatelj pripadnosti, ...

b) prave nejezikovne (nonverbalni)

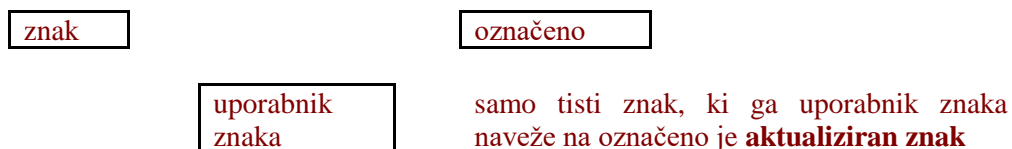
Obstajajo zunaj/neodvisno od jezika, a vendar sodelujejo pri komunikaciji.

Primer: mimika, gestika, drža telesa, oblačenje, frizura

2. **Jezikovni znaki** so simbolni znaki. So bilateralni (na eni strani pomen, na drugi strani oblika). Združujejo koncept in slušno podobo. So psihična entiteta z dvema stranema.

Semiotični Trikotnik in razmerja v njem?

Vsakokratni/aktualni odnos med znakom in označenim (referenčno razmerje) vzpostavlja uporabnik znaka. Znaki nadomeščajo nekaj (stojijo namesto nečesa drugega) le, če odnos vzpostavi uporabnik znaka – ponazoritev s semiotičnim trikotnikom:

Referenčno razmerje: vsakokratni (aktualni) odnos med znakom in označenim, ki ga vzpostavlja uporabnik znaka.

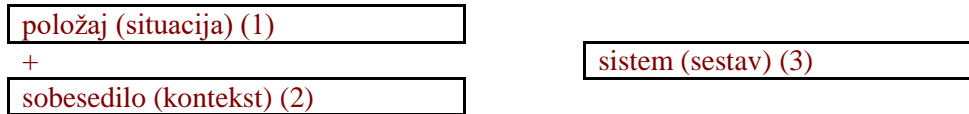
Virtualnost in aktualnost znakov?

Znaki so dveh vrst: virtualni in aktualni. Virtualno je nekaj, kar je sposobno delovati na nek način, ampak ne deluje. Virtualni znaki so vzorci, sami na sebi niso uresničeni, zato da jih uporabnik znaka uporabi v komunikaciji – ko pa jih uporabi konkretno (uporabi referenco) znak postane aktualen. Virtualni znak ne kaže na neko določeno označeno. Odnos do označenega je vzpostavljen šele, ko virtualni znak uporabi uporabnik znaka. Samo aktualizirani znaki imajo referenco (se nanašajo na zunajjezikovno dejanskost/resničnost) (semiotični trikotnik)

!Ločevanje med raziskovanjem znakov samih (znakov kot virtualnih znakov) in raziskovanjem rabe znakov.

Znaki v razmerju do drugih znakov (položajski, besedilni, sistemski kontekst)?

Znaki so vključeni v različne kontekste:

1. položajski/situacijski kontekst

znake razumemo zato, ker (si) jih razlagamo v okviru celotnega položaja (ne izolirano kot znake same na sebi)

2. sobesedilni kontekst

Aktualizirani znaki (se vedno nahajajo v besedilnem kontekstu) večinoma niso izolirani znaki – so kompleksi (zapleteno zgrajeni) znaki (npr. povedi, besedila...)

3. sistemski kontekst

Virtualni znaki tvorijo sisteme. Pri jezikovnih znakih pa ti delni sistemi tvorijo skupaj sistem (nekega) jezika (npr. slovenskega).

Popolnoma vsak znak ima popolnoma določeno mesto znotraj določenega sistema. V sistem se urejajo na podlagi:

- paradigmatskih odnosov: odnosi med istovrstnimi znaki oz. znaki z isto funkcijo (razporejamo enakovrstne znake)
- sintagmatskih odnosov: odnosi med raznovrstnimi znaki oz. znaki z raznovrstno funkcijo – ti odnosi omogočajo tvorbo kompleksnejših znakov (povezujejo različne znake)

Znaki in komunikacija?

Najočitnejša oblika rabe znakov je komunikacija.

Komunikacija: sporočanje misli drugemu, urejanje odnosov z drugimi, usklajevanje delovanja z drugimi.

Ali je vsaka raba znakov komunikacija?

Prisotnost/odsotnost sogovorca – tudi **samogovor** je komunikacija (problematično pa je dejstvo, da samogovor običajno ni oblikovan dokončno = nikoli ne proizvajamo pravih besedil, ker toliko stvari preskakujemo s svojimi mislimi.

sporočanje

vsaka raba znakov je
že komunikacija

komunikacija

izmenjava izjav →
potrebuje naslovnika

Veliko težo v komunikaciji imajo **neverbalni znaki** (podpirajo poslušalčevo interpretacijo).

Vloga nejezikovnih (pravih) in parajezikovnih znakov v jezikovni komunikaciji:

Pojem komunikacije se običajno povezuje z lastnostjo namernosti (**namen**) in lastnostjo **usmerjenosti**/naravnosti (imeti mora naslovnika). (Ali je tudi nenamerno vedenje znak?)

Nikoli ne komuniciramo brez uporabe neverbalnih znakov (brez njihove uporabe deluje grozljivo). Velja celo, da na podlagi neverbalne komunikacije izvemo več kot v verbalni komunikaciji.

Jezikovni znak kot bilateralni znak (semantični trikotnik)?

ožna → glede na formo bi lahko bil znak slovenskega jezika, vendar to ni znak – v slovenskem jeziku tega ni, ker se oblika in pomen ne povežeta v nobeno referenco (gre za neko obliko brez vsebine)

miza → pomen pohištva z nogami, ploščo..., referenca je abstrahirana (miza ima lahko 1, 2, 3, 4... noge). Konkretna razporeditev referenčnega razmerja se poveže v govoru. Ena in ista referenca je lahko prekrita z več pomeni (Venera: večernica ali jutranjica)

pomen

→ znotraj jezika

referenca

→ zunaj jezika

France Prešeren, avtor Krsta pri Savici → drugačen pomen, ista referenca

Večernica, jutranjica → drugačen pomen, isti referent (Venera)

Vsak jezikovni znak/simbolni znak je sestavljen iz dveh plati/je **bilateralen**:

oblika = tisto kar zaznamuje

pomen = tisto, kar je zaznamovano

znak = oblika + pomen

De Saussure – model jezikovnih znakov:

- oblika/izraz znaka: signifiant/**zaznamujoče**

- pomen/vsebina znaka: signifié/**zaznamovano**

referenčno razmerje: razmerje med označenim in označujočim

(razmerje med znakom in referenco: razmerje **zunaj znaka**)

razmerje med pomenom/vsebino znaka in med njegovo obliko/formo = zaznamovano in zaznamujoče razmerje

(razmerje med znakom in pomenom = razmerje **znotraj znaka**)

ožna – je forma brez vsebine

Ali so tudi vsebine, ki nimajo forme? so vsebine, ki jih v določenem jeziku ne poimenujejo na isti način.

Z jezikom znotraj enega jezika poimenujemo zunanjo realnost na določen način – toda le dokler je jezik samozadosten (govorci znotraj jezika samozadostno živijo). Problem: ko zavzame nek jezik pozicijo, s katere dirigira členitev resničnosti natančno na tak in ne drugačen način (jezik znanosti: problem, kadar gredo poimenovati iz jezika v jezik, ne da bi se s tem tudi resničnost prilagajala). Človeška konceptualizacija je univerzalna: problem, ko je treba koncept poimenovati. Nekateri jezikoslovci trdijo, da ne moremo tvoriti stabilnih pojmov, če tudi nimamo poimenovanja zanje.

zaznamovano
zaznamujoče

označeno

uporabnik
znaka

semiotični trikotnik kot

semantični trikotnik

(imajo ga le znaki, ker imajo le oni povezavo med obliko in vsebino)

vzpostavlja referenčno
razmerje

odnos/razmerje med zaznamovanim in zaznamujočim obstaja znotraj znaka → pomen

odnos do označenega (ki je zunaj znaka) vzpostavlja uporabnik znaka → referenca

De Saussure

(Začetnik strukturalizma, njegova načelna knjiga (izide po njegovi smrti): Teorija splošne lingvistike.)

Njegova predstava o znaku:

signifié -
pomen/vsebina znaka
signifiant -
oblika/izraz znaka

odnos, ki obstaja
znotraj jezika

razmerje med pojmom in akustično podobo (v bistvu gre za predstavo o zvočni podobi) = tisto, kar si v mislih predstavljamo za zvočno podobo; predstavljena na abstrahirani ravni (lahko govorimo o psiholoških lastnostih)

koncept = pojem/
predstava
akustična, zvočna,
glasovna podoba

De Saussure je dvostranost znaka metaforizirano istovetil z listom papirja

(1 str → pomen, 2 str → oblika). Kakšno je razmerje med obema shemama? Povezani sta tako, da narazen ne gresta = gre za popolno neločljivost obeh delov.

Nič ni naravno povezano! Oblika miza ni naravno povezana z vsebino → toda ko je razmerje vzpostavljeno je trdno. Čebelji ples – ta povezava pa je prirojena.

Lastnosti jezikovnih znakov?

1. arbitarnost jezikovnega znaka (poljubnost)

Oblika znaka ni določena z vsebino/pomenom – tudi vsebina/pomen ni izpeljiv iz oblike znaka.

!Omejitev na netvorjenost (primer tvorjenke: živinozdravnik, zapeti → delna motiviranost) = velja za netvorjene jezikovne znake (to so morfemi in netvorjene besede – pogosto iz enega samega morfema) – to ne velja le za onomatopeje (deloma je razumevanje pri onomatopejah drugačno – so na prehodu med ikonami in simbolnimi znaki).

Pri kompleksnejših izrazih ni arbitrarnosti → delna predvidljivost (živino-zdravnik → predvidevamo kaj bo tvorjenka pomenila). Niso pa vsa kompleksnejša znamenja deloma motivirana:
Spregledati - začeti gledati ta dva pomena sta popolnoma različna
- ne videti (ta beseda je arbitrarna)

2. konvencionalnost jezikovnega znaka (**dogovorjenost**)

Povezanost med obliko znaka in njegovim pomenom je stalna/stabilna.

Govorec se 'konvencije' nauči → za vse govorce je zavezujoča.

Primer: strokovne/znanstvene terminologije so pogosto oblikovane na ta način, da izberejo določeno besedo za poimenovanje (drugače pa ne)

3. asociativnost jezikovnega znaka (**združevalnost, povezovalnost**)

V možganih so ločeni centri za obliko in pomen → med obojimi morajo biti sinaptične povezave, da dojamemo celoto. Psihološko pogojena povezanost med obliko in pomenom znaka. Prekinitev te povezanosti npr. pri afaziji (možganska kap).

Pripomba: Dogovorjenost znakov – povezava je le približno* stalna/relativno stabilna, ne dokončno fiksna. Nanjo vplivajo družbeni dejavniki (pripadnost določeni družbeni skupini, izobrazbeni skupini, količini in kakovosti vedenja o svetu...), zato:

- možnost nesporazumov
- možnost jezikovnih sprememb
- časovne spremembe

*približnost na več ravneh:

- sprememba s časom (časovna os – s časom se vse spreminja = čas načinja trdnost konvencionalnih oblik primer: boljša polovica)
- sprememba od govorca do govorca (povezovanje je le delno prekrivno – prihaja do nesporazumov – kot npr. otrok še ne razume konvencije)

Jezikovni znak v sistemu?

virtualni znaki →	langue	= jezikovni sistem/sestav, jezik	strukturalistična
uresničenje virtualnih znakov →	parole	=jezikovna raba, 'govor'	dihotomija (dvojnost)

Jezikovni sistem/sestav je **urejena množica prvin, ki so v urejenih medsebojnih razmerjih**. To urejenost imenujemo **struktura** (zgradba).

Relevantne (bistvene) lastnosti jezikov, prvine, lahko določimo le tako, da upoštevamo njihovo **razmerje do drugih prvin istega sistema v prerezu časa**, tj. ne moremo je obravnavati izolirano.

Jezikovni sistem/sestav nam daje možnost, da ustvarjamo vedno nove in nove tekste. Struktura – jezikovni sistem je strukturiran (strukturiranost ustvarjajo njegova jezikovna razmerja) – razmerja se spreminjajo, zato moramo paziti ali jih gledamo v:

sočasnosti (sinhroni vidik) opazujemo medsebojna razmerja znakov v nekem trenutku **raznočasnosti** (diahroni vidik) opazujemo medseb. razm. znakov v neki spremembi časa

Primer:

1. HRUŠKA : JABOLKO

hruška – stoji v 2 vrstah razmerja: prvin, ki poimenujejo vrsto sadeža in poimenovanje dreves
jabolko – samo v 1 razmerju

2. ŽREBEC : KOBILA

- imata skupno nadpomenko konj
- ločuje pa ju spol: slovnični spol, naravni spol

KOBILA : GOMILA

- družiti ju: slovnični spol, glasovna podobnost (slovnična zveza)

KONJ : JAHATI

- družji ju: asociacija, ki temelji na skupnem tematskem/pomenskem/besednem polju (besedilo) (semiotika) (leksikologija)
- pogosto skladenjsko vezani besedi (asociacijska zveza)

JAHATI : MAHATI

- ista glasovna podoba, isti spregatveni vzorec

Vsako znamenje ima vrsto odnosov do drugih znamenj – odvisno od tega kateri vidik (aspekt) vzamemo za opazovanje. Vzamemo le en vidik (glede na namen, glasovno podobo...). Jezik kot sistem lahko opisujemo z vseh (teh) vidikov. Vsako znamenje pripada celi množici takih **delnih sistemov**. Čimmanj komplicirano je zgrajen znak – čimmanj je možnih vidikov s katerih ga lahko opazujemo. Najmanj komplicirana enota je **glasovna enota** (zato je v nekem jeziku veliko lažje vzpostaviti glasovni sistem kot pa kakšni leksikalni sistem – ga je lažje opisati).

Vidikov, s katerimi določamo te odnose je zelo veliko. Najpomembnejši/temeljni so:

paradigmatski odnosi (odnosi med istovrstnimi prvinami)

sintagmatski odnosi (linearni/zaporedni odnosi med prvinami, lahko različnimi) z njihovo pomočjo se v (jezikoslovnem) jeziku tvorijo iz manjših jezikovnih enot večje (kompliciranejšje)

Sintagmatski in paradigmatski odnosi?

Jezikovna znamenja se med seboj povezujejo z dvema vrstama temeljnih odnosov:

- sintagmatski odnosi
- paradigmatski odnosi

1. **linearno** (zaporedno) **povezovanje preprostejših prvin v zapletenejše** – **sintagme**: npr. soglasniški sklop, besedna zveza, stavek, zveze stavkov, besedilo. Zveze, v katere stopa jezikovna prvina z drugimi prvinami (na levi in na desni strani). To so sintagmatski (horizontalni) odnosi, ki so:

a) **pomenski** sintagmatski odnosi

pes	laja
šakal	laja
riba	*laja
miza	*laja

- pomensko povezovanje, ki je dano v sistemu (le znotraj sistema določenega jezika)
- niso univerzalni (v vsakem jeziku različni)

b) **slovnični** sintagmatski odnosi

pes	laja	→ slovnično sistemska povezava
psi	*laja	→ neslovnična povezava
pes	čaka	gospodarja
pes	teče	*gospodarja

2. S paradigmatskimi odnosi se **jezikovna znamenja povezujejo v določene skupine ali razrede**, katerih elementi so **med seboj zamenljivi** (lahko se nadomeščajo). Tak **razred med seboj zamenljivih prvin** je **paradigma**.

- paradigmatski odnosi postavljajo v razmerja istovrstne enote

a) **pomenski** paradigmatski odnosi

(pes)	laja	
	cvili	(=oglašanje psa)
	*govori	

pes – samo vodilo za razumevanje paradigme, vendar v njej ne sodeluje

b) **oblikoslovno-skladenjski** paradigmatski odnosi

oblikoslovne	(pes)	laja	
		je lajal	
		bo lajal	(=3. oseba ednine)
		*lajaš	
		*so lajali	

3. pragmatični model komunikacije

komunikacija – sporazumevanje v pragmatičnem jezikoslovju

glej: M. Križaj Ortar, M. Bešter, E. Kržišnik: Pouk slovenščine malo drugače, 1994: Teoretična izhodišča pragmatičnega jezikoslovja 7-21, Vaje za pragmatično obravnavo besedila 23-43

→ Kaj je pragmatika dodala v model komunikacije?

Prepisano iz Pouk slovenščine malo drugače:

Pragmatična izhodišča pragmatičnega jezikoslovja

1. Jezik je sredstvo sporazumevanja.
2. sporazumevanje je izmenjevanje sporočil med ljudmi; pojem vključuje tako sporočanje/enkodiranje/tvorjenje (tj. dejanje sporočevalca) kot razumevanje/dekodiranje/pretvorjanje.
3. sporazumevanje je posebna oblika človeškega vedenja, povezanega z določenim namenom (tj. sporazumevanje ne poteka samodejno); sporazumevamo se ne zato, da bi naslovniku sporočili svoje videnje predmetnosti, temveč zato, da bi nanj vplivali, pri njem nekaj dosegli, skratka, spremenili njegovo razmerje do predmetnosti in drugih ljudi. Strokovna literatura imenuje to obliko vedenja »delovanje« - ko se sogovorca sporazumevata, delata, tj. opravljata govorna dejanja.
4. ker se to delovanje nanaša na partnerja (pri sporazumevanju s samim seboj gre za posebnost), govorimo o sporazumevanju kot obliki družbenega delovanja.
5. dejavniki sporazumevanja: osnovni interkacijski element sporazumevalnega procesa predstavljata poročevalec in naslovnik, ki si zamenjata sporočilo (izmenjujeta sporočila), posredovano v določenem kodu. Sporazumevanje ne poteka izolirano, temveč v konkretnih okoliščinah.
 - a. Sporočevalec tvori sporočilo

(ni dokončano, glej Pouk slovenščine malo drugače)

Jezikovne funkcije?

Funkcije se v teoriji delijo na različne načine – mi obravnavamo delitev po Romanu **Jacobsonu** (lingvist, ki izhaja iz praškega lingvističnega krožka, Žid) – on je svoje funkcije obesil na vse prvine komunikacije, izhaja iz konstitutivnih členov komunikacijske/sporazumevalne verige, izhaja iz konstitutivnega sporočanja.

Konstitutivni dejavniki jezikovnega dejanja/sporočanja (Jacobson):

- **oddajnik** (tvorec sporočila, govorec) pošlje sporočilo **sprejemniku** (naslovniku, poslušalcu) → nanaša se na komunikacijo

- sporočilo je smiselno, če obstaja '**predmet**' → mora obstajati nek predmet (vse o čemer se lahko ljudje sporazumevamo)

- oba udeleženca morata imeti **skupni kod** → kodi med seboj niso nikoli popolnoma prekrivni, vendar do neke mere morajo biti (Anglež in Slovenec se pogovarjata → kod se mora prekrivati do pasivnega znanja drugega jezika – aktivno ni pomembno – vsak govori v svojem jeziku)

- pisno ali govorno - za pot sporočila od tvorca do naslovnika mora biti prisoten **prenosnik (kanal)**

↳ rezultat vsega tega je sporočilo ali **diskurz**

shema I

Jezikovne funkcije, ki jih ima sporočilo in od sporočila tudi tisti del, ki je besedilen (besedilo). Vsako besedilo ima ponavadi vse funkcije, vendar so v vsakem besedilu **hierarhizirane** – ena je dominantna, ostale pa so podrejene → glede na dominantno funkcijo jih razvrščamo v **besedilne vrste**.

Hierarhizacije je toliko, kolikor se tisti, ki komunicira, nekih pravil za določeno besedilno vrsto drži. (odvisno koliko je klišejevski + sama hierarhija). Hkrati pa vemo, da k tej hierarhizaciji pripomore tudi sam posameznik (bolj kreativen – bolj pripomore, manj kreativen – manj pripomore → v negativnem smislu).

1. **referencialna** (nanašalna)

- nanaša se na '**predmet**' sporočanja

- strokovna besedila, znanstvena razprava (avtomobilnik pove kaj je bilo narobe z avtom), informacija o predmetu sporočanja: pravna tožba (pravna besedila)

2. **ekspresivna**/emocionalna (izrazna/čustvena)

- nanaša se naravnost na **tvorca**/oddajnika (1. os. Edn.)
- medmet najbolj izraža ekspresijo
- avtomobilnik nam pove, kako se je »matral« pri popraviljanju

3. **apelativna** (pozivna/vplivanjska)

- nanaša se na **naslovnika**/sprejemnika
- tista funkcija, ki v besedilu služi za vplivanje na naslovnika → naslovnik mora računati s tem, da odšteje to vplivanje/manipuliranje, če hoče izluščiti resnico.
- retorična besedila (politična besedila, reklame...)

4. **fatična**/kontaktna

- usmerjena na **prenosnik** (služi za vzdrževanje stika med govorcema)
- funkcija, ki jo ima v komunikaciji samo tisti moment, ko se vzpostavlja kontakt
- načeloma velja, da je kontaktna funkcija med vsemi najstarejša in da je celo predznakovna.
- preverja se: 'Ali imam stik ali ne?' 'halo' na telefonu preverimo ali je stik vzpostavljen; pozdravi, ...

5. **metajezikovna**

- usmerjena na **kod**
- z jezikom lahko govorimo o jeziku
- nekateri jezikoslovci govorijo o dveh jezikih

a) **objektivni jezik**

b) **metajezik** = govori o objektivnem jeziku

	Kopitarjeva slovnica	Bohoričeva slovnica	Toporišičeva slovnica
objektivni jezik	slovenščina	slovenščina	slovenščina
metajezik	nemščina	latinščina	slovenščina

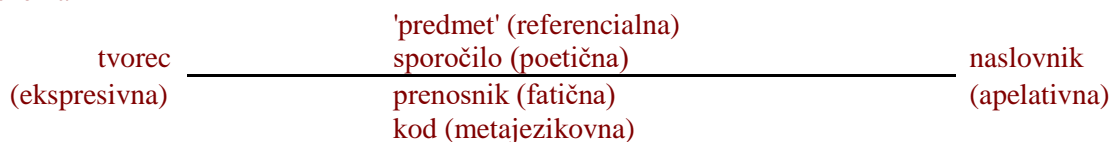
primer: jezikovne razprave/kotički

Metajezikovna funkcija ni le v slovnici oziroma v znanstvenem jeziku. Ko mi izrečemo nekaj → 'Kaj pa je to?' → potem mu razlagaš objektivni jezik z metajezikom. Zelo pogosto se uporablja in tudi izrablja v prepirih → 'Že ves dan mi očitaš to in to...' → 'to ni bil očitek, to je...'

6. **poetična**/estetska (lepotna)

- usmerjena na **sporočilo** samo
 - ni dominantno to, kaj se pove, ampak kako se pove
 - primarna je v umetnostnih besedilih
- proza : pesništvo (epika, lirika → bolj ekspresivna funkcija, ritem = estetski element → rima kot del ritma)
- primarno/telesno in ne intelektualno uživanje → sama funkcija je precej primarno človeška, ne kaže se le kot estetika v besedilu
- estetska funkcija je prisotna v vseh besedilih → tudi privatno pismo (vendar ni dominantna)

shema II

Jezikovna zvrstnost?

Do 20. stol. je vsaj evropska lingvistika bila omejena na pisni/knjižni jezik – ta jezik je predstavljal neko monolitno celoto. Vprašanje je samo to, ali je besedilo v skladu s pravili o tem jeziku ali napačno.

V 30. letih 20. stol. v skladu in okviru nastopajočega strukturalizma: **vse oblike jezika so pravilne** (izide Saussurova knjiga) – kar je na cesti ima svoja pravila, literatura svoja pravila... obstajajo različne oblike enega jezika, ki so različne, vendar so si lingvistično gledano enake (ni enako kot sociolingvistično gledanje) → iz te temeljne predpostavke je tudi izšla **jezikovna zvrstnost** kakor se je znotraj te teorije imenovala. Temeljila je na dejstvu, da **jezik ni monolitna celota**, ki bi bila taka kakršna pač je in nič drugačna, ampak da je **v sebi različna** (za razlago oblik veljajo različna pravila) → pravilnost ali nepravilnost pa je lahko vrednotena le znotraj ene od oblik/le primernost znotraj izbrane oblike. Razlike jezika pri nas imenujejo **zvrsti**, obstajajo pa v drugih terminologijah drugačni izrazi.

Jezikovna zvrstnost **v jeziku**

- povezano z dejstvom, da je resničnost sama po sebi členjena; tudi z rabo jezika, ki je povezana s posameznimi funkcijami

Z jezikom izražamo svoje potrebe → jezik je **polifunkcijsko sredstvo** (odvisno je od uporabnika, kako bo to sredstvo izrabljajal, prilagodil dani situaciji...)

govorno – pisno

Ko govorimo pisano besedo, ponavadi zamenjamo tudi zvrstnost jezika → npr. knjižno s knjižnim pogovornim.

Jezik je zaznamovan:

- **časovno** - **prostorsko** (prostorska razdelitev na odstotke, naslov...)

Vsak govor je svojevrstna improvizacija (tudi pripravljene govori) – pomembno mesto imajo parajezikovna in nejezikovna sredstva. Načelno se želi, da je kakšna funkcija primernejša za govorno oz. pisno obliko.

Funkcijske zvrsti – razlike se iščejo na večih jezikovnih prvinah (glasoslovje, oblikoslovje)

Umestitev pojmovanja v jezikoslovje (strukturalizem, pragmatika)?

Jezikovna zvrstnost v **jezikoslovju**:

- šele s strukturalizmom se ta pojav uveljavi v jezikoslovju

- do 20. stol. se je jezikoslovje ukvarjalo le s knjižnim jezikom – jezik je bil monoliten (nekaj je bilo lahko samo prav ali narobe)

- strukturalizem: **vse oblike jezika so enakovredne**, vsaka jezikovna zvrst pa ima svoja pravila po katerih je znotraj njih nekaj pravilno ali ne

- od strukturalizma dalje: jezik je sistem **delnih sistemov** (so podlaga za različne zvrsti)

terminologija: zvrst (slovenščina), stili (drugi slovanski jeziki), register (angl. socialne zvrsti), genre (angl. funkcijske zvrsti)

Delitev na zvrsti je odvisna od jezika samega (tudi drugačna hierarhija...).

Novo vrednotenje – namesto prav/narobe:

→ primerno/nepriumno

→ ustrezno/neustrezno

slovenski jezik = sistem delnih sistemov

delni sistemi – obstaja veliko prekrivnosti (ni vse popredalčkano) → imajo nekaj skupnega, so pa posamezne zvrsti, ki potem to konstruirajo (stvar bolj opredelijo)

zvrsti = vrsta delnih sistemov

Merila za delitev jezikovnih zvrsti (po Toporišiču)?

1. merila za določitev skupin zvrsti:

a) obseg in količina nosilcev; **obseg rabe**

- s tem izloča socialne zvrsti, definira jih z merilom količinskosti govorcev (knjižni jezik govori več ljudi kot sleng)

b) **namen**

- funkcija/vloga v besedilu → funkcijske zvrsti

c) **prenosnik**

- prenosniške zvrsti (govorne, pisne)

č) **čas**

- **pretekle, sedanje zvrsti**

- v času govora/pisanja je jezik vedno sodoben

d) **oblika**

- umetnostne zvrsti (vezana, nevezana beseda)

- delitev pesništva od ostalega

2. merila znotraj posameznih zvrsti

(ta merila so hierarhično nižja; opis in razločevalnost od drugih)

a) kdo je **tvorec**

b) kdo je **naslovnik**

c) v čem je njihova **posebna vloga** (povezovalna, reprezentativna...)

č) strukturne/**zgradbene značilnosti** (slovnica, poetika, stilistika)

d) **govornost/pisnost** (knjižni zborni – pisni, knjižni pogovorni – govorjeni)

e) **neposredno ubesedovanje predmetnosti**/reprodukcija itd.

Jezik, ki ga uporabimo v določenem položaju – večino položajev govorec ne uzaveš – poteka avtomatizirano (vse je povezano s konkretnim ciljem, namenom). Enako kot izbira sredstev se ponuja tudi izbira prenosnika ← izbiramo v skladu s tem, kar se v določenem položaju pokaže možno in je v določenem položaju v navadi/konvencionalizirano. Ponavadi se zaradi posebnih komunikacijskih ciljev izbire zavedamo (lahko pa naredimo napačno izbiro – obnašamo se neprimerno – primer: če v kakšno prošnjo vpletemo sredstva, ki so značilna za govor; če se s prijateljem pogovarjamo zelo uradno).

Izbira jezikovne rabe je najtesneje povezana z **namenom** → govorec prepozna položaj in ga avtomatsko kategorizira glede na življenjske izkušnje in prilagodi svojo rabo na globalni ravni – šele potem sledi izbira posameznega jezikovnega sredstva = šele po globalni ravni se izbere tudi **prenosnik**. Položaje kategoriziramo v skladu z življenjsko izkušnjo – pokaže se, da je naša jezikovna izkušnja zelo povezana z življenjsko izkušnjo.

V jezikovni komponenti se pridružuje **sporazumevalna sposobnost**/komunikacijska komponenta: sposobnost prilagajanja izrečenega določenemu položaju/položajskemu kontekstu in prenosniku, ki besedilo vzpostavlja → vedno v skladu z lingvističnimi, sociolingvističnimi... normami.

Zvrstnost je nekaj mimo česar ne moremo = **jezik ni monolitna gmota, ampak je razplastena (zvrstnost to dokazuje)**.

Tradicionalno pojmovanje = pojmovanje jezikovne zvrstnosti (to je ožje pojmovanje razplastenosti komunikacije).

Prva faza je **globalna izbira**.

Na začetku smo delili na dvoje:

- na opis jezikovnega sistema (gramatika)
- na opis rabe jezikovnega sistema (pragmatika)

↳ delni sistemi – govorimo o sistemskem opisu jezikovne zvrsti

Zvrsti so jezikovni podsistemi/delni sistemi, ki se med seboj razlikujejo po določenih prepoznavnih značilnostih, zato govorimo o različnih jezikih (knjižni jezik, pogovorni jezik, praktično sporazumevalni jezik, publicistični jezik, pisni jezik...).

Toporišč (delitev – prejšnja stran) ne daje spiska meril po katerih razvršča zvrsti.

primer: zvrstnost pri Toporišču

- delitev na socialne, funkcijske, prenosniške in (umetnostne) zvrsti (merila za delitev!)
- smisel delitve na socialne zvrsti in povezava z jezikovnim normiranjem in kodificiranjem knjižnega jezika:

Za slovensko jezikoslovje je ta delitev precej pomembna, ker je povezana z normiranjem jezika – ker z njo delamo **mejo med knjižnim in nekknjižnim**. Knjižni jezik je normiran in tudi norme so predpisane/določene – zato je važno, kje je ta meja. Neknjižnemu jeziku norma ni predpisana.

↓

Pazi: **KJ kot sredstvo za sporazumevanje** je jezik polifunkcijske javne komunikacije, zato podlega sociolingvističnim zakonitostim, medtem ko jezik **kot sistem** podlega jezikovnim lingvističnim zakonitostim.

Sklep: Slabosti tradicionalne (tudi Toporiščeve) delitve zvrsti je v medsebojni nepovezanosti in nehierarhiziranost posameznih skupin zvrsti (glej sheme).

Shema I: socialne zvrsti

Pogovorni jezik delimo na dvoje:

- splošno pogovorni
- pokrajinsko pogovorni

poimenovanja:

1. se pojavi pogovorni jezik kot (ne še čisto eksplicitno, ampak prikrito) del knjižnega jezika 1976 v Toporiščevi slovnici – enako še v ponatisu
1984 = splošni pogovorni jezik

1990 v SP – že eksplicitno knjižni jezik = knjižna pogovorna zvrst (zvrst jezik)

→ zavest o tem, da določanje teh plasti, ki jih imenujemo zvrsti, noče več biti na ravni delnega sistema – ampak je že določanje zavestno širše

2000 v SS – se ta isti jezik imenuje splošno/knjižno pogovorni (= združi oba terminala – mišljen je kot del knjižnega jezika)

Ali gre le za spremembo imena?

a) splošni pogovorni jezik

- nenaglašeni – il deležnika na –l se izgovarja –u [nosu, dvignu] ali pa –òu [ubòu]
to je preveč raznoliko za tak naslov

- oblikoslovje: dvojninska končnica –e namesto –i (sva hodile namesto sva hodili)

- Marko; Markota

SP 2001 pa pripisuje besedi mačo (sleng) → (o) mačota

→ -a je primernejše (je že prestopil sleng)

b) knjižna pogovorna zvrst

- oblikoslovje: jejo, vejo...; Markota ni, dvojine ni

- glasoslovje: enako kot prej, razen [ubòu] so izpustili

Kje je meja med še knjižnostjo in ne več?

1. V zadnjih 30-ih letih je prodrla zavest, da je tudi knjižni jezik razplaten in da se je meja (vrednotenjsko) knjižnosti premaknila proti pogovornosti → Zakaj se je to moralo zgoditi? Ker čedalje bolj prihaja do veljave govornen jezik (govornenost pri nas za seboj potegne rahljanje knjižno-jezikovne norme v smeri neknjižnosti) = **sprostitev knjižno-jezikovne norme**

2. V 2. polovici 20. stol. se v nekem trenutku sprosti ta meja zelo, potem pa se je s kodificirajočim aktom (SP) – to normo spravili bolj v okviru tradicionalno poimenovane knjižnosti (kot se je prej spustila). Ta premik je upravičen z vidika splošnosti = premik meje.

Pravopis 2001 – se ta meja še bolj zategne.

Funkcijske zvrsti?

Temeljijo na izhodišču, da je področje jezikovne rabe določeno s funkcijami: jezik se vedno na novo preureja glede na to, za kar nam v dani življenjski situaciji služi → **jezik** imamo zato, da z njim **izražamo svoje potrebe**. Ker je tega sposoben je torej polifunkcijsko sredstvo, ki ga prilagajamo tem potrebam: od uporabnika je odvisno, kako bo izrabil možnosti tega sredstva, kako bo gradivo sestavljeno iz znakov preoblikoval, ga prilagodil, ga naredil primerne za izražanje resničnosti.

Tradicionalno (funkcijske zvrsti, tudi: jeziki, pogosteje: stili) v glavnem samo z vidika razplatenosti knjižnega jezika. To je povezano s prakso z izdelavo slovarjev v 20. stoletju (dobimo ga tudi Slovenci SSKJ – ima cel kup funkcijskih kvalifikatorjev, ki jih imenuje **stilno-plastni kvalifikatorji** → ti se prekrivajo s funkcijsko in socialnozvrstno delitvijo).

a) najstarejša delitev **Bahuslava Havránka** iz l. 1932: o 4 funkcijah knjižnega jezika in torej o 4 (delnih) jezikih/zvrsteh 1929 1. slavistični kongres v Pragi – tu se prvič začne govoriti v skladu s prodorom strukturalizma, o tem kaj je vloga jezikoslovcev. **Jezikoslovec** mora **jezik opazovati** – Havranka eden izmed glavnih na kongresu – povzame to v predstavitvi funkcijske delitve knjižnega jezika – govori o 4 funkcijah in tem pripadajočim jezikom.

Tradicionalno se govori o zvrsteh kot o delnih sistemih – se govori tudi o teh delnih jezikih.

	langue =jezik (sistem)	-	parole =govor (realizacija sistema)	
funkcija			jezik/zvrst	
komunikativna	enovite avtomatizmi, sklenjeno	ravnine, večinoma	govorni (konverzacijski)	praktično- sporazumevalni
praktičnostrokovna	enovita definirano razmerje med besedo in pojmom, sklenjeno besedilo	ravnina,	delovni (predmetni)	uradniški, avtomehaniški, obrtniški...
teoretičnostrokovna	pomenoslovno neenovito, sklenjeno besedilo (nima avtomatizacij ampak so značilne aktualizacije)		znanstveni	
estetska			pesniški	

↳ utemeljeval je s tremi vrstami meril:

- enovitostjo/neenovitostjo pomenoslovne ravnine
- prostim/neprostim (=konvencionalno določenim) razmerjem do sporočenega
- sklenjenost/nesklenjenost besedila

b) Toporišičeva delitev

praktičnosporazumevalni

publicistični

strokovni

umetnostni

Toporišičeva merila –

v slovnici jih ni!

Opis zvrsti glej v izpiskih iz slovnice.

Problem: enakovredno uvrščanje umetnostne zvrsti – umetnostno besedilo je popolnoma drugačno od vseh ostalih (lahko zajema vse druge zvrsti, a to ni isto). Umetnostni jezik – funkcija je tu popolnoma drugačna kot drugje.

Primerjava: Havránka nima publicističnega jezika (publicistika pridobi na kvantiteti in tudi kvaliteti – vplivanje na celotno komunikacijo in tudi glede na raznolikost pisanja, ki sodi v publicistično zvrst).

Socialne zvrsti?

(=socialno vezana le do neke mere)

- problematizacija imena samega
- v drugih jezikih (angl. socialni register) – socialna povezanost med socialnim statusom in obvladovanjem posamične zvrsti → bolj povezana kot pri nas
- poimenovanje upravičeno le do neke mere (določena po posameznih dialektih in pokrajinsko pogovornih jezikih – ne pa socialno)

→ kar pa je v resnici socialno pogojeno, pa so interesne govornice

shema II: podzvrsti (Toporišič)

sleng – deljen na generacije (starostni slengi)

argo – skupine na socialnem robu – namerna prikritost:
kriminalci, mamilaši...

žargon – definiran kot zvrst vezana na skupine, ki jih
družijo isti prostočasni/poklicni interesi

→ posamične prvine teh zvrsti prehajajo iz ožje v širše

shema III – Toporišič

→ krog je shema, ki izolira stvari med seboj = gre za dejstvo, da socialne zvrsti niso izolirane od funkcijskih zvrsti... Povezava je tudi prenosniška zvrst. Zato je Toporišičeva predstava pripeljana do skrajnosti.

Tradicionalno se je, ko se govori o funkcijskih zvrsteh - se govori z vidika razplatenosti knjižnega jezika, ne pa tudi drugih – to je do neke mere razločljivo z vidika največje funkcijske razplatenosti ravno knjižnega jezika – knjižni jezik je najbolj funkcijsko razplaten. Toda realno gledano komunikacijska situacija – tudi funkcijske zvrsti se realizirajo znotraj socialnih zvrsti.

Shema (Breda Pogorelec)

- nastanejo **vozlišča**

3D – manjka delitev na **govornost in pisnost**

funkcijske socialne zvrsti → zvrsti ↓	praktično sporaz.	publicistično sporaz.	strokovno sporaz.	umetnostni jezik
zborni knjižni jezik				
knjižni pogovorni jezik		knjižno		
neknjižni pogovorni jezik		neknjižno		
narečje				

shema (Erika Kržišnik)

socialne zvrsti

knjižni jezik

neknjižni jezik

zborni knjižni pogovorni jezik neknjižni pogovorni jezik narečja

krajevni govor idiolekt (=posameznik)

Knjižni jezik – standardni jezik?

Andrej E. Skubic:

»V tem sestavku načrtno uporabljam izraz *standardni jezik* namesto v slovenski tradiciji bolj uveljavljenega *knjižni jezik*. Kot ugotavlja D. Brozović (1970: 15), ima slednji izraz »samo eno dobro lastnost: dolgo tradicijo in široko sprejetost«.

Iznajdba tiska je vplivala na knjižni jezik, saj je zahtevala kodifikacijsko poenotenje knjižnega jezika, vendar problematičnost tega izraza postaja izrazita v sedanjem času, ko se vloga te zvrsti in drugih zvrsti v različnih besedilnih žanrih naglo spreminja.

Izraz standardni jezik ima tudi v slovenskem jezikoslovju že določeno tradicijo. Po Crowleyju ima izraz potencialno dva pomena:

- jezik določene kakovosti, ki jo je treba doseči (standard kot merilo) (v literaturi najpogostejši pomen, najbližje slovenščini uveljavljenemu izrazu knjižni jezik)
- najbolj običajna, splošno uveljavljena različica jezika (standard kot običajnost) (ta pojem se tudi pojavlja v literaturi in takrat z izrazom knjižni jezik ni prekriven)

Pojem sociolekta. Sociološki slovenskega jezika?

Andrej E. Skubic:

»Oblikovanje sociolekta kot posebne vrste jezika, utemeljene na posebnih življenjskih razmerah skupin govorcev, še posebej pa na njihovem specifičnem pogledu na svet, lahko poteka na osnovi najrazličnejših delitev govorcev v skupine. So najpomembnejše delitve sociolektov prihaja na osi, ki jo tvori odnos dane skupine do dominantne kulture v družbi.«

»Pod njim razumem jezikovno zvrst glede na govorce, zaznamovano tako fonetično, leksikalno in slovnično (specifična raba forme) po eni strani kot semantično in diskurzivno (specifičen pristop k tvorbi družbenih pomenov) po drugi. Sociolekt pride najbolj do izraza v nezahtevnih žanrih, ki govorcev dovoljujejo neovirano izražanje subjektivne individualnosti (intimni ali prijateljski pogovor, oštevanje, opravljanje, prepir, vzgoja otrok, zasebno dopisovanje (pošta, e-pošta), listki, šale, opisi pripetljajev, internetni klepet ...), medtem ko zahtevnejši žanri zahtevajo večjo ali manjšo potlačitev individualnosti in prilagoditev normam najširšega kulturnega kolektiva.«

1. kultivirani sociolekti

S tem izrazom zajamemo tradicionalno govorico več vrst skupin.

Po eni strani sodi sem večina govorcev nad določeno količino različnih vrst kapitalov, predvsem kulturnega; gre nekako za ločnico, ki ločuje srednji razred od spodnjega. Sprejemajo pravila dominantne kulture kot svoja.

Hkrati je to najobičajnejši, kompromisni izraz govorcev, ki so se geografsko premaknili in se želijo rešiti zaznamovanosti s svojo prvotno govorico, hkrati pa se z govorico novega okolja ne identificirajo toliko, da bi jo začeli uporabljati.

Hiperkorektnost: pojav, ko govorce iz nižjega srednjega razreda prehitijo skupine z najvišjim statusom v svoji težnji po rabi oblik, ki veljajo za pravilne in primerne za formalne sloge.

Na glasovni in slovnični ravni je za ta sociolekt značilno približevanje standardni izreki oziroma oblikoslovju. Zahteve dominantne kulture pogosto terjajo zatekanje k evfemizmu (Zakon kultiviranega sociolekta je evfemizem).

2. obrobni sociolekti

So tipični sociolekti družbenih skupin z manj družbene moči, torej govorce nižjega družbenega sloja. Za govorce je navadno značilno, da deklarativno priznavajo »večvrednost« kulturnega jezika (ta je bolj »pravilen«), kljub temu pa čutijo do svojega sociolekta izrazito lojalnost, ki jo zahtevajo tudi od drugih pripadnikov iste skupine.

Razdelimo jih lahko na:

- podeželski obrobni sociolekti: se govorijo v tipičnih manjših in tesno povezanih skupnostih, ki se ukvarjajo pretežno s fizičnim delom. Govori so tudi fonetično diferencirani in izrazito zaznamujejo govorca. So najbolj oddaljeni od kulturnega jezika.
- mestni obrobni sociolekti: govorce se gibljejo v kontinuumu od družbenega dna (brezdomci) prek fizičnih delavcev do bolj kvalificiranih zaposlitev s poklicno izobrazbo. Fonetično so manj ozko zaznamovani.
- priseljenski obrobni sociolekti: so najbolj pestra in negativno vrednotena skupina družbenih govoric. Govorce so priseljeni tujci, ki še ne obvladajo novega jezika in kažejo znake maternega. Niso izobraževani v maternem jeziku, zato njihova kompetenca ostaja na ravni sociolekta staršev.

Na glasovni, slovnični in leksikalni ravni so obrobni sociolekti izrazito geografsko razčlenjeni, včasih do medsebojne nerazumljivosti. Od kultiviranih sociolektov jih loči težnja v diskurzni semantiki (manj evfemizmov) (Zakon obrobnege sociolekta je disfemizem).

3. ekscesni sociolekti

S tem izrazom lahko označimo jezike, katerih govorce skušajo izstopiti iz prevladujočega družbenega razmerja sil in do njega zavzeti distanciran, brezbrizen ali kritičen odnos. Pogosta je množična, pretirana raba jezikovnih inovacij in vulgarizmov. Od obrobnih sociolektov se ločijo v releksikalizaciji.

Družba z alternativnimi vrednotami pojme iz skupnega jezika preimenuje z izposojenkami, arhaizmi, inovativnimi tvorjenkami, metaforičnim/metonimilnim sprevračanjem pomena splošno znanim besedam. Zakon ekscesnega sociolekta je intertekstualnost (aktivno mešanje visokega in nizkega, starega in novega, domačega in tujega).

Vrednote se izrazito zoperstavljajo dominantnim vrednotam. Ti sociolekti nimajo lastnih celovitih slovničnih in fonetičnih sistemov, temveč v skladu s svojimi alternativnimi vrednotami releksikalizirajo plasti obstoječih obrobnih ali (nad)kultiviranih sociolektov.

Interesne govorce: sleng, žargon in argo?
(glej slovnico oz. članek)

Prenosniške zvrsti? Posebnosti govorenega jezika?
(Toporišič)

	govorjene	pisne
reprodukcija		neposredno ubesedovanje (referati...)
branje	obnova	
popolna (deklamacija)		nepopolna

Badurina, Kovačević:

Govor se funkcijsko diferencira, vendar ga spremlja še vedno naravni govor pisanja. Opazovanje:

horizontalna os: **funkcijske zvrsti** glede na to, določita
vertikalna os: **prenosniške zvrsti** več tipov diskurzov

! obstaja v bistvu še ena raven (vsaj pri Slovencih) – poleg funkcijske in prenosniške določenosti je vedno tudi **socialno-zvrstniška določenost** → 3D

! Opozarjata na to, da ti diskurzi med seboj niso zaprti, ampak da se med seboj pretakajo (imajo neka vmesna prehodna obdobja).

Pragmatični vidik v členitev jezikoslovne resničnosti

- premik iz jezikovne v besedilno zvrstnost in dalje raznovrstnost diskurzov/ sporočil/govorov

- najprej se opazuje konverzacija sama zvrst → govor → diskurz

diskurz – vključuje govorečo namero, izbiro določenih strokovnih strategij – šele ko se uzaveš namera in izberejo strokovne strategije za doseg cilja – šele potem izbira jezikovnega sredstva v pisni ali govorni obliki = rezultat celovite/celotne sporazumevalne kompetence

a) **A. Skubic**, Klasifikacija funkcijske zvrsti in pragmatična definicija funkcije, JiS 1994/95, 155-168: projicira funkcijsko zvrstnost na pragmatične funkcije, t.j. namen spremembe stanja stvari, s katerim je besedilo tvorjeno, in dobi:

klasifikacija funkcijske zvrsti	pragmatična funkcija
znanstveni govor*	spoznavna
sporočanje-vplivanje	perlokucijska
konvencionalnoperformativni govor	performativna/izvršilna
umetnostni govor	nedoločljiva

*znanstveni govor – velja apriorij nelaž

Skubic je razdelil le funkcijske zvrsti – vzporednice:

<i>tradicionalne zvrsti</i>	<i>Skubic</i>
znanost	znanstveni govor
poljudna znanost	sporočanje-vplivanje
publicistika	sporočanje-vplivanje
praktično-sporazumevalni govor	sporč.-vpliv. govor, konv.-perf. govor
uradovalni govor	konvencionalnoperformativni govor

↳ argumentacija:

- v znanstvenem govoru je predmet pozornosti **resničnostna vrednost sporočenega**

- v sporočanje-vplivnjem govoru ima resničnostno vrednost **predmet zaupanja** = mi tekst sprejmemo, ker je avtor predmet našega zaupanja (sem spadajo poljudnoznanstveni teksti)

- pri konvencionalnoperformativnem govoru **pragmatični smisel** šele **sporočeno uresniči** (pogodbe, odloki, obrszci, prošnje...)

- za umetnostni govor **resničnostna vrednost ni pomembna** oziroma je predpostavljeno da je ni (uveljavljanje znotraj 'umišljenega sveta')

b) **L. Badurina, M. Kovačević**, Raszlojevanje jezične stvarnosti (2001).

Zahteva po povezanem in hierarhiziranem razčlenjevanjem diskurzov v posamezne tipe. Predpostavka: funkcije se v stavku uresničujejo na 2 bistveno različna načina: **govorno** in **pisno** (ali govorno ali pisno – se bistveno razlikujeta, ne glede na ostale razčlenitve)

1. govor se realizira v času

govor je linearen/vzporeden (govorimo o govornem toku) – zanj je značilna trenutna izbira, celo improvizacija

2. za pisanje je značilna prostorskost

višja stopnja dovršenosti

nepopolnost govora: eliptičnost = izpusti/ellipse, pretrganost, pomanjkljiva kongruenca = ujemanja (slovničnega), semantika, tematike, mašila, ponavljanje... se dopolnjuje s paraverbalnimi in neverbalnimi sredstvi (modulacija glasu, geste, mimika...)

pisno sporočilo: prevladujejo sredstva bolj umetelne narave – od jezikovnih do grafičnih (=ves nabor pravopisne signalizacije, vizualno ločevanje odstavkov, poudarjanje naslovov, podnaslovov, celo vključevanje dekorativnih elementov)

diskurz

tekst – del diskurza (verbalno-rezultativni del)

Sklep: Pisanje in govor sta bistveno različna prenosnika, v katerih se lahko uresničuje jezik, zato se **iste funkcije realizirajo na bistveno različne načine** – ta dva prenosnika bistveno prispevata k jezikovnemu razslojevanju – zato hkratnosti horizontalne (funkcijske) in vertikalne (prenosniške) členitve → tako dobimo tipe diskurzov:

a) **privatni/zasebni diskurz** govorno, pisno

- značilna določena zaprtost (omejenost na manjše socialne skupine)

b) **javni diskurz** govorno, pisno

- odprt in demokratičen (v smislu naslavljanja/obračanja na čimširši krog naslovnikov)

- narečno barvanje deluje omejujoče

c) **specializirani diskurz** govorno, pisno

- javen (poljudna znanost), vendar ni demokratičen, ker je tematsko omejen na določen krog naslovnikov

č) **multimedijijski diskurz** govorno, pisno

(od privatnega do javnega)

- ne deluje samo z jezikovnimi kodi, ampak tudi nejezikovnimi (slike...)

d) **umetnostni diskurz**

- zajema vse, a vendar ni enako

GLASOSLOVJE

	fonetika
glasoslovje	fonologija
	pravorečni del glasoslovja

izrazna podoba jezika: a) **glasovno-slušna**

b) **pisno-vidna**

ontogenetska in **filogenetska** prvotnost govorjenega jezika

↳ razvoj jezika ↳ razvoj pri človeku – človek najprej govori, šele nato piše

slovar tujk:

ontogeneza = razvoj posameznega organizma, tj. razvoj od oplojenega jajčeca do popolnega organizma

filogeneza = biološki razvoj organizmov, tj. izvor in razvoj živalskih in rastlinskih vrst

govorni jezik: primaren na ravni vsega človeštva

primaren na ravni človeka samega

Vse jezikovne razlike nastanejo najprej v govorjenem jeziku.

govorjeni jezik : pogovorni jezik

Predmet fonetike – predmet fonologije?

fonetika : fonologija (materialna plat je ne zanima, ampak samo funkcioniranje glasov v sistemu – njihova vloga pri tvorbi/spreminjanju imena besed)

FONETIKA: jezikovni nauk o izrazni slušni podobi jezika.

Jezik je vedno najprej govorjeni (problem: se ne ohranja) – spremembe v jeziku se vedno najprej pojavijo v govorjenem jeziku (16. stol. Trubar ne zapiše prehoda l→v u – prim. dal [dau]).

Fonetika se ukvarja z **materialno plastjo glasov** (lahko opiše vsak glas, vse šume...)

Fonetika uporablja naravoslovne metode proučevanja (medicina – fiziologija, nevrologija; fizika...).

FONOLOGIJA:

Fonologija obravnava glas z vidika **lastnosti**, ki jih le ta ima v jezikovnem sistemu, in sicer vedno v sistemu določenega (posameznega) jezika.

Fonologija na nek način izrablja fonetiko za svoje proučevanje (vendar lahko dokazuje te lastnosti le **znotraj enega jezika**). Ko fonetika da opis nekega -a-ja v slovenskem jeziku (je to tipiziran opis) – s tem pokrije nešteto različnih realizacij tega -a-ja. Fonologijo zanima vloga, ki jo ima nek glas v višjih jezikovnih enotah (vsaj v morfemu) → ali imajo **vlogo pomenskega razločevanja** ali ne (glej fonem!).

Fonologija mora proučevati pomenskorazločevalno funkcijo samo znotraj enega jezika (le to je relevantno – npr. a-je znotraj enega jezika). Različni jeziki imajo različne foneme – je pa v vseh razmeroma majhno število fonemov: med 20 in 40).

Delitev fonetike?

a) **artikulacijska (izgovorna)** fonetika preučuje tvorbo glasov, tvorjenje akustičnih značilnosti jezika (kje, kako se tvorijo, odstopi...) (pri tem se uporabljajo tehnična pomagala ali čutila raziskovalca)

b) **akustična (zvočna)** fonetika preučuje fizične lastnosti glasov (t. i. formalno strukturo) – zvočna podoba, zvočna uresničitev (poki, šumi), preučuje tvorno stran izrazne podobe kot akustično uresničitev, nastalo zaradi delovanja človekovih govornih organov.

- prenašanje glasu

sonagrami, sonagrafi (najbolj opremljena z metodami fizike, zato je tudi vezana na stroje

- je najstarejša

- njeni začetki so temeljili na samoopazovanju – potem pa se je iz tega preneslo na opazovanje drugega)

c) **avditivna (slušna)** fonetika preučuje sprejemanje glasu – kako s sluhom zaznavamo glasove, povezave med ušesom in možganskimi centri za govor

- najmanj razvita

govorila (so aktivni organi pri tvorbi glasov – od trebušne prepone navzgor):

govorna cev : zgornja in spodnja izgovorna (artikulacijska) ploskev (slika SS)

↳ odprtostna stopnja

govorna cev – za oblikovanje glasov najpomembnejša

zgornja izgovorna ploskev – zgornji del govorne cevi

zg. in sp. izg. ploskev – ta dva dela sta pomembne za tvorbo glasov, razlika med njima tvori **odzvočni prostor**

Delitve glasov glede na artikulacijo?

Slovenski glasovi se načeloma tvorijo z **izdišnim zrakom** (razen kakšen medmet).

Merila za fonetično delitev glasov:

1. način **prehoda zraka** skozi govorno cev:

a) oviran (konzonanti/soglasniki),

b) neoviran (vokali/samoglasniki)

2. glede na odprtost zvočnega prostora – **odprtostna stopnja** (razmknjenost gornje in spodnje artikulacijske ploskve)

a) največja odprtostna stopnja (samoglasniki)

b) srednja odprtostna stopnja (zvočniki)

c) majhna odprtostna stopnja (nezvočniki)

3. glede na **tresenje glasilk** so glasovi:

a) zveneči (se treseta)

b) nezveneči (sta skupaj) kadar šepetamo ne govorimo zvenečih glasov, ampak samo nezveneče

4. ali glasove lahko **vlečemo**:

a) trajniki (samoglasniki, priporniki, zvočniki) – lahko vlečemo

b) netrajniki (zaporniki, zlitniki) – ne moremo vleči

5. kakšna je **zapora**:

a) popolna zapora (zaporniki: b, p, t, d, k, g)

b) pripora/delna zapora (priporniki: f, s, z, š, ž, h)

c) kombinirana: popolna zapora + pripora (zlitniki: c=ts, č, dž)

6. glede na **odprtost nosne votline**:

a) nosnika (m,n) – odprtost nosne votline

b) nenosniki (vsi ostali)

7. **kje** nastane **zapora** (ovire nastajajo od ustnic, do mehkega neba...):

ustničniki, zobnoustničniki, zadlesničniki, mehkonebniki...

redukcija – 'lenost v izgovoru': ko popusti napetost samoglasnikov:

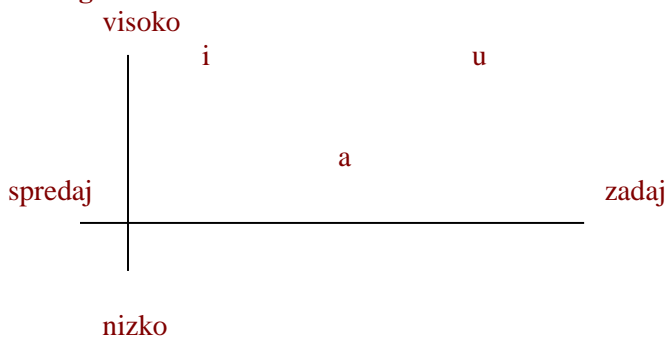
miš - məš

kup - kəp

brat - brət

Delitev samoglasnikov?

Samoglasniški trikotnik:

Slovenski samoglasniki so a, e, i, o, u, široki e, široki o in ə.

Ločijo se med seboj po tem, kako je oblikovana govorna cev (kakšna je njena odzvočnost).

Sredinski samoglasniki:

- če se jezik iz položaja za i spušča v smeri k a, se oglasita ozki in široki e
- če se jezik od a dviga proti u se oglasita široki in ozki o
- če je jezi v položaju mirovanja, slišimo polglasnik

Definicija fonema? Problem fonema /dž/ v slovenskem sistemu (glej inventar fonemov)?

Fonem je osnovna enota fonologije in predstavlja glas, ki je pomensko razločevalen. Ponazorimo na primeru: p in b sta fonema, saj sta pomensko razločevalna, torej ni vseeno, ali uporabimo enega ali drugega. Zato tudi besedi par 'dva' in bar 'fizikalna enota' nista enaki. Drugače [n] in [n'] (tako imenovani mehki n) nista fonema, saj je v nekaterih besedah vseeno, katerega od obeh uporabimo. Besedo panj lahko izgovorimo z [n], ki je tak glas kot v besedi nag ali pa z [n'], pri tem pa ne spremenimo pomena besede ali je naredimo nerazpoznavne. [n] in [n'] sta alofona istega fonema, /n/.

Fonem je glasovna enota, ki ima pomenskorazločevalno vlogo. Je najmanjša pomenskorazločevalna enota jezikovnega sistema.

red: led [rét : lét]

treti : dreti (t in d sta v slovenskem jeziku 2 fonema, ker se zaradi njiju pomen v višji jezikovni enoti spremeni)

dž – šibko mesto slovenskega fonološkega sistema (tvori najmanj minimalnih parov): džez-čez, džem-čem, džin-čin, džip-čip, džudo-čudo → izkaže se, da gre vsaj v enem delu para za prevzeto besedo (zato dž prej ni bil fonem)

dz → c (ni fonem, ker je alofon c-ja)

Strah pred pisavo glasu dž po domače, torej d in ž, izhaja iz prepričanj, da glas dž ni naš. V tradicionalni slovnici se zato dž sploh ne navaja med glasovi, ki v slovenščini razločujejo pomen. Dž nasproti svojem najbližjemu glasovnemu sorodniku, to je glasu č, opravlja enako razločevalno nalogo kot drugi enakovrstni glasovi

Kako priti do nabora (inventarja) fonemov v nekem jeziku?

Inventar fonemov določenega jezika:

- členjenje govorne verige v ločene glasovne enote
- preizkus glasov (fonov) glede na pomenskorazločevalno moč

Metoda substitucije (nadomeščanja) → odkrivamo **minimalne pare**:

a) **šibki** minimalni pari: ta – da (ne sodita v isto besedno vrsto)

b) **krepki** minimalni pari: led – red (pripadata isti paradigmi – npr. sklanjatveni)

- v paru sta dve paradigmatško enaki besedi/morfema (enak sklon, bes. vrsta...)
- če se fonemi pojavijo velikokrat v krepkih minimalnih parih, predstavljajo močno funkcijo v jeziku

pi:ti	pu:(s)ti	tvoj – dvoj – svoj → primer za nezvočnike
pé:ti	pó:ti	roj – moj – noj – loj – joj – soj – šoj...
pê:ti	pô:ti	↳ te vrste substitucij bi izvajali toliko časa,
(s)pa:ti		da bi izločili vse foneme

Minimalnih parov, s katerimi bi v slovenščini dokazali fonematskost je zelo omejeno število.

Razmerje med fonemom (glasovno enoto) in fonom (glasom)?

<u>glas (fon)</u>	–	<u>glasovna enota (fonem)</u>
forma		funkcija (pomenskorazločevalna)

fon (glas) : **fonem** (glasovna enota)

fon : **alofon** (različne realizacije fonema)

alofonsko razmerje – 'istoglasni' npr. med a-ji

Fonemske variante? Vrste variant?

1. kombinatorične (obvezne) variante

- variante, katerih realizacija je odvisna od **glasovnega okolja**

variante /v/:

/v/ voda (pred samoglasnikom) – zobnoustnična varianta

/w/ vdreti, pred vdorom – na začetku besede, pred zvonečim K

/ / vhod, predvsem – nezveneči K

/ / delavca, v očeh (dvoglasniški u) – za V in pred K ali premorom

- med seboj so v komplementarni distribuciji (v istem okolju se ne pojavljajo hkrati)

članek: Tivadar – Variante fonema /v/

2. fakultativne (proste) variante

- niso odvisne od glasovnega okolja, ampak od sekundarnih faktorjev

vdor, vhod: [wdor] ali [udor], [hod] ali [uhod]

↳ prosta varianta od [w]/[] je u (vendar ne pred r in l)

3. normirane variante so tiste, ki so zapisane v pravorečju v slovenskem pravopisu (kodificirane so v pravopisu)

norma: vlak (pred l) → [wvlak] ne pa [ulak] r in l sta najbolj zvočna,

vreme (pred r) → [wreme] ne pa [ureme] zato ne u!

Relevantne in redundantne lastnosti fonema?

Fonem je najmanjša glasovna enota in je tudi sam sestavljen!

[glas] -a = 'samoglasniški', 'spodnji', 'srednji' → distinktivne/razločevalne/

relevantne lastnosti (=nujno potrebne, da nek fonem določimo)

-a = 'zveneč' → nerelevantna lastnost (=odvečne/redundantne lastnosti)

sklep: fonem je sicer najmanjša jezikovna enota s pomenskorazločevalno močjo, ni pa najmanjša strukturna enota!

opozicija p – b

2 ali več fonemov, ki se med seboj razločujejo samo v eni (distinktivni) lastnosti

fonem opazujemo v: a) nasprotje do opozicije

b) nasprotje do celotnega fonemskega sistema

Merila za razvrščanje fonemov v fonološki sistem?

Razmejitev med fonemom in fonemsko varianto

a) obstoj **podobnih akustičnih in artikulacijskih lastnosti** ✓

- bližnja glasova glede na lastnosti

b) **komplementarna distribucija** ✓

- kako se razporeja v glasovni verigi (besedi) – takšno razporejanje, da se v istem glasovnem okolju ne moreta zamenjati

c) obstoj **minimalnega para** ✗

- rezultat: kombinatorična varianta

Po Trubeckojevi teoriji so glasovna nasprot

Relevantne (distinktivne) in nerelevantne lastnosti pri razvrščanju fonemov v sistem (kar ga povezuje z določeno skupino in loči od druge)

Merila in opis vrste pomenskorazločevalnih (distinktivnih) nasprotij glede nanje?

Po Trubeckojevi teoriji so glasovna nasprotja in fonemski sistem tesno povezani: ko določamo glasovna nasprotja, iščemo skupne in razločevalne lastnosti parnih fonemov (zato je treba foneme prej natančno opisati); ko pa so glasovna nasprotja uvrščena v posamezne skupine, lahko na osnovi pogostosti posameznih tipov sklepamo o povezanosti fonemskega sistema, na osnovi sorazmernih nasprotij pa celo izdelamo nov fonemski sistem. Na ta način so prvič obravnavana tudi soglasniška nasprotja v skj.

Poznamo dve vrsti nasprotij:

1. pomenskorazločevalna nasprotja (tista, ki vplivajo na razločevanje pomena dveh besed)
2. pomenskoneračevalna nasprotja (tista, ki nimajo pomenskorazločevalne vloge)

Vsako pomenskorazločevalno nasprotje je obravnaval glede na:

1. Odnos danega nasprotja do celotnega sistema nasprotij:

- ali je v jeziku poleg danega nasprotja še kakšno nasprotje z istimi lastnostmi (zato moramo dano nasprotje najprej opisati = poiskati skupne lastnosti obeh členov nasprotja (=osnova za primerjavo) in razločevalne lastnosti teh členov)

Po tem merilu so nasprotja lahko:

→ Glede na *skupne lastnosti* obeh členov nasprotja:

a) **dvostranska/bilateralna** – če je to v jeziku edino nasprotje z isto osnovo za primerjavo

m-n edina N v skj; p-b edina nZv, nT, UV; t-c edina nZv, nT, nz, ZV

b) **večstranska/multilateralna** – če je v jeziku še kakšno nasprotje z isto osnovo za primerjavo

m-l sta Zv kot m-r

→ Glede na *razločevalne lastnosti* obeh členov nasprotja:

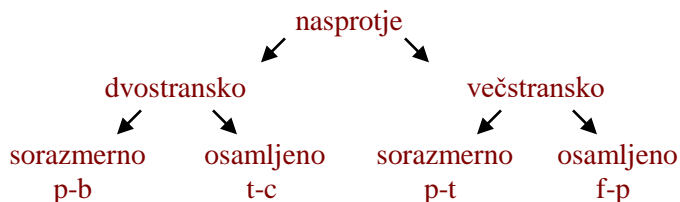
a) **sorazmerna/proporcionalna** – kadar ima določene razločevalne lastnosti več nasprotij

p-b = t-d = k-g = č-dž ...

b) **osamljena/izolirana** – kadar ima določene razločevalne lastnosti le eno nasprotje

m-n edina Zv z nasprotjem UU-ZV; l-r edina fonema z nasprotjem nP-P

Če združimo osnovo za primerjavo in razločevalne lastnosti dobimo:

2. Odnos med članoma nasprotja

- ali sta člana nasprotja med seboj enakopravna ali ne

Po tem merilu so nasprotja lahko:

- a) **odvzemalna/privativna** – če ima en član določeno lastnost, drugi pa ne (tisti član, ki ima lastnost je zaznamovan/markiran, drugi pa nezaznamovan)
 d-t (z-nz), h-k (T-nT), r-l (P-nP)
- b) **stopenjska/gradualna** – če imata člana nasprotja različno stopnjo določene lastnosti:
 - krajni/zunanji član – ima krajno (večjo/manjšo od neke tretje) stopnjo lastnosti
 - vmesni/srednji član
 - nasprotje je stopenjsko le takrat, kadar obstaja v jeziku še tretji fonem z isto stopnjo dane lastnosti (imamo 3 različne stopnje iste lastnosti, če sta samo 2 stopnji je odvzemalno nasprotje)
 soglasniški v slovenščini le: t-c, c-s; samoglasniški: i-e, e-ε ...
- c) **enakopolna/ekvipolentna** – če sta člana nasprotja med seboj logično enakopravna (če se ne razlikujeta v prisotnosti/odsotnosti ali večji/manjši stopnji dane lastnosti)
 s-š oba nzv, z isto stopnjo odprtosti, razlikujeta se le v mestu tvorbe ZV-DJ

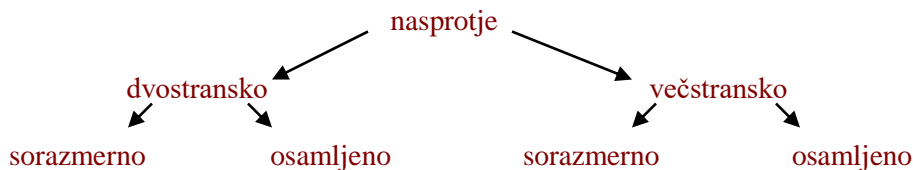

3. Stopnja razločevalne moči

Po tem merilu so nasprotja lahko:

- a) **stalna/konstantna** – člani nasprotja ohranjajo svoje razločevalne lastnosti v vseh položajih
 p-t pred Sa, Zv, nZv, nz, #: péta-téta, právi-trávi, tépka-Métka, póp-pót
- b) **odpravljliva/neutralizacijska** – člani nasprotja v enih položajih ohranjajo svoje razločevalne lastnosti, v drugih pa ne
 t-d pred Sa, Zv; nZv z, nZv nz, #: tíka-díka, tvój-dvój proti svátba-ovádba, pétka-dédka, pót-pód
 - ta nasprotja so lahko le dvostranska

Če združimo vsa tri Trubeckojeva merila za določanje nasprotij, dobimo **18 tipov glasovnih nasprotij**. Vsako nasprotje lahko uvrstimo le v enega od teh tipov.

enakopolno odvzemalno stopenjsko e. o. s. enak. odv. stop. enak. odv. stop.

stalno odpravljlivo s. o. s. o. s. o. s. o. s. o. s t a l n o

↳ Vsa opisana razmerja so v paradigmatških odnosih = **PARADIGMATSKA FONOLOGIJA**

Sintagmatski odnosi med glasovi?

(sintagmatska fonologija)

Sintagmatski odnosi v hipu presežejo lastnost paradigmatške prvine (govor je linearno povezovanje slasoslovnih prvin).

Položajske omejitve pri razvrščanju (povezovanju) fonemov

Narava govora je linearna (glasovi v govoru si sledijo drug za drugim) → govorni tok (vsaka prvina v tem toku je v razmerju do prvine pred in za seboj: sintagmatske povezave).

Veljajo pa določene **omejitve**: razvrstitev fonemov za slovenščino je ugotovljena samo na ravni enega sklopa (na ravni vokalov, zvočnikov in nezvočnikov).

Razporeditev fonemov v morfemih je nepredvidljiva, predvidljiva pa je razvrstitev fonemov v okviru enega **zloga** (na ravni vokalov, zvoč. in nezvoč.).

Razpad soglasniških sklopov dokazujemo s sintagmatskimi odnosi.

Premenilni (alternativni) soglasniški sklopi

Alternacije ali premene soglasniških sklopov so dvojice:

- Dopustne (nezveneča varianta v ali u v besedi vstati)
- Obvezne (govorimo petka, ali gre za dan ali za številko, ko pa končnica odpade, govorimo obvezno petk in petek)

Slovenski jezik je flektiven jezik → besedne oblike se spreminjajo pri pregibanju. Problemi z vzglasjem, ker v slovenščini poteka **fleksija na desno stran**.

a) –**NN** prerokba > prerokb-Ø

dedka > dedek [dedək]

petək I edn (ostanek iz psl) imenovalna osn. obl. ohranja neke posebne privilegije

petka

petk R mn (odvisni skloni ohranjajo formo paradigme)

b) –**NZ** → tak sklop nujno razpade (s polglasnikom, pri zvočniku j se vrine i), ker je glasoslovno neustrezen steklo >

stekəl bakra > bakər

metla > metəl tesna > tesən

c) –**ZZ** tovarna > tovarn

ujma > ujm

jarma > jarm

Samoglasniški sklopi, ki ne podlegajo glasoslovnim zakonom (ne razpadejo po glasoslovnih zakonitostih), delujejo po oblikoslovnih zakonitostih (obnašanje v imenovalniku v osnovni obliki) in ne glasoslovnih.

I edn - stol [stou] : R mn - skal [skal] edina izjema v slovenskem jeziku, ki ima alternacijo v odvisnem sklonu je **tla** [tal/u]

Glasoslovni/oblikoslovni razlogi za razpad soglasniškega sklopa

1. **I ed.** je nekaj **posebnega** v primerjavi z drugimi paradigmatskimi oblikami

2. **lažji izgovor**: izjema tla [tal/u], drugače šola – šol, sol - soli

3. prevzete besede se obnašajo kot slovenske: sekta – sekt, film [film/filəm]

Meje sinhrono obravnave – dodatna diahrona pojasnila (sinhroni vidik izjem, ki se da pojasniti diahrono z zakonom o odprtih zlogih):

polje > polj – ski, konja > konj : morje > morij, slavje > slavij, !naselje > naselij

samo zapis drugačen od izgovora (kadar je Zr): september > septembra, septembrski [-bər]

Sklopi razpadajo s polglasnikom, razen kadar gre za j →i:

R britve : I britv-ø SNZ → britev

nasprotje : nasprotij

Naglaševanje v slovenskem knjižnem jeziku? Vloga naglasa v besedi? Naglasno mesto? Vrste naglaševanja? Naglasna znamenja?

Trajnost (glej razpredelnice v SS!)

- ozka o/e – sta vedno dolga in naglašena, polglasnik ə je vedno kratek

- i, a, u, široka e/o – so dolgi ali kratki, naglašeni ali nenaglašeni

- polglasnik ə vedno kratek

Kratki so v SKJ do neke mere predvidljivi, ker jih je toliko manj kot dolgih:

- glede na mesto v besedi (kratek naglašen samoglasnik samo v zadnjem ali edinem zlogu) razen pri sestavlenkah in nepolnopomenskih besedah (kakšni zaimki)

- oblikoslovno: pripone –ič (mladič), pripona –e (kadar je slabšalna) ... glej SS!

Naglaševanje

jakostno: naglašeni samoglasniki so izgovorjeni **z večjo močjo** kot nenaglašeni

tonemsko: naglašeni samoglasniki so izgovorjeni enkrat **nižje** (akutirani). Opozicija (glavna gorenjščina in dolenjščina) je vezana samo na dolge naglašene samoglasnike, vsi kratki naglasi so '**višje**' (cirkumfleksirani). Oba tipa naglasa imenujemo tonema.

Tonemski naglas: Beneški slovar, Korošci, Lj, Dolenjci; Horjulci, del Bele krajine

naglas = **poudarek**
besedni naglas stavčni poudarek
(v besedi) (v stavku)

Naglasno mesto

- ni vezano na določen zlog v besedi (lépa, lepôta, devét, ocenjeváti)
- različno celo v različnih oblikah iste besede (stvár, stvari)

naglasa se naučimo hkrati z besedo (pravila, ki olajšujejo obvladovanje naglasnega mesta, glej Toporišič)

Vloga naglaševanja

Posamezne zloge povezujemo v besedo.

- pri enozložnicah naglaševanje ločuje npr. posamezne besedne vrste (samostalnik od predloga: pòd – pod)
- v večzložnicah je razločevalno tudi mesto naglasa (leží – lêži)
- **prednaglasni** zlogi (ležáti, dokončáti)
- **ponaglasni** zlogi (ležála, prisopíhala)
- **mednaglasni** zlogi (pri večnaglasnicah): polítičnoekonómski

Mesto naglasa v slovenščini ni stalno.

jakostno naglaševanje

1. **ostrivec** zaznamuje mesto naglasa po trajanju dolžino ozka e in o
2. **krativec** zaznamuje mesto naglasa po trajanju kračino široka e in o
3. **strešica** zaznamuje mesto naglasa po trajanju dolžino široka e in o

tonemsko naglaševanje

1. **akut** zaznamuje mesto naglasa po trajanju dolžino nizki ton
(nasl. nenagl. zlog je visok)
2. **cirkumfleks** zaznamuje mesto naglasa po trajanju dolžino visoki ton
(nasl. nenagl. zlog je nizek)
3. **brevis** zaznamuje mesto naglasa po trajanju kračino nizki ton
(nasl. nenagl. zlog je visok)
4. **dvojni brevis** zaznamuje mesto naglasa po trajanju kračino visoki ton
(nasl. nenagl. zlog je nizek)

Naslonke?

= breznaglasnice, naslonke/klitike (ker se v govorni verigi naslanjajo na naglašene besede)

enklitike – naslonke, ki se naslanjajo na naglašene besede pred seboj

(naslonke med dvema naglašanima besedama in brez premora na eni izmed obeh strani imamo za enklitike (bíl sem pri Janezu), izjema: predlogi, vezniki, členki – so proklitike)

proklitike – naslonke, ki se naslanjajo na naglašene besede za seboj

predslonke/proklitike

a) **predlogi** (zlasti pravi): brez, čez, do, izpod, zaradi, zavoljo ...

- b) **vezniki** (in, pa, ter, a, pa, kadar, ampak, temveč, vendar, zakaj, čeprav, ampak tudi ...) oziralni **ki**
 prislovni ipd. vezniki so tudi naglašeni (kàdar, àmpak, tèmveč, vèndar, zakáj, čepráv ...)
- c) nikalnica **ne**
 pastavčni ne je naglašen (nè, níssem bil)
- č) druge besede, zlasti **členki** (še tí, tudi òn, naj grè, da mi zgíneš ...)
 člen: ta mláda
 nekateri **pridevniki v stalnih besednih zvezah** (dobro júturo, dober dán, lahko nóč, sveti Júrij ...)

predslonke/proklitike ali zaslonke/enklitike

- a) oblike **glagola biti** kot pomožnika, za pomen obstajanja, dogajanja, nahajanja
 (sem si je, sva sta sta, smo ste so; bi; bom boš bo, bova bosta bosta, bomo boste bodo)
- b) oblike **osebnega zaimka** za rod., daj., tož.
 (me mi me, te ti te, ga mu ga, je ji jo; naju nama naju, vaju vama vaju, jih jima jih, nas nam nas, vas vam vas, jih jim jih)
- c) **osebni povratni zaimek** (se si se)
- č) morfem **se** pri glagolih s stalnim se in za izražanje trpnosti, brezosebnosti, procesualnosti
 (smejati se, otava se kosi jeseni, tako se ne govori, steklenica se je razbila ...)
- d) prosti morfemi **ga, jo, jih** (lomíti jo ...)

- nenaglasne so navezne oblike os. zaimka ob enozložnih predlogih, ki zahtevajo tož. (náme, nánjo ...)

Besede z več naglasi?

Po več naglasov imajo naslednje skupine besed:

- **prave sestavljenke** (nàdkúhar)
- **zloženke** (živínozdravník)
- **sklopi** (bógvé)
- njihove izpeljanke
- le tiste sestavljanke in sklopi, pri katerih se pomena obeh sestavin dobro zavedamo (nàdkúhar = víšji kúhar)
- zloženke večnaglasnice:
 - priredne zloženke (slovénsko-italijánski)
 - podredne zloženke → samomedpónske:
 - iz dveh prvotnih samostalnikov (živínozdravník = zdravník za živino)
 - iz dveh pridevnikov (sívozelèn)
 - iz prvotne zveze glavni (nedoločni) števník + samostalník (dvódnéven = obsegajoč dva dneva)
- en naglas imajo pridevniške zloženke tipa belolàs (tak belih las), gologláv (tak gole glave) ...

Prozodija? Samoglasniški sestavi glede na prozodijo?

Prozodija

1. Toporišič: neosnovne (torej dodatne ali nadsegmentne) lastnosti govornice besede od glasu prek besede do povedi, npr. naglasnost, vrsta naglasa (jakostni, tonemski, sredni), kolikost, intonacija ali sploh stavčna fonetika
2. Toporišič: to, kar zvočna enota, zlasti besede, dodatno nosi: naglas, kolikost

prozodične lastnosti samoglasnikov:

- **dolžina trajanja**: dolgi/kratki samoglasniki
- **jakost**: krepki/šibki (krepki – večja moč izdišnega zraka)
- **ton**: visoki (cirkumfleksirani)/nizki (akutirani)

priredne

↳ slovénsko-italijánski

podredne zloženke

↳ •iz dveh prvotnih samostalnikov (živínozdravník)
 •iz zveze glavni/nedoločni števník + sam. (dvódnéven, vèčstóleten)

izpeljanke iz besed z več naglasi imajo ravno tako več naglasov:

nàdoficírski, živínozdravníški

Samoglasniški sestavki glede na prozodičnost (glej Toporišič)

Predvidljivost kratkih naglašeni samoglasnikov v SKJ?

Glej slovnico – kratki naglašeni samoglasniki.

Predvidljivost pojavljanja polglasnika v SKJ?

Glej slovnico – polglasnik.

Polglasnik se je lahko naučiti izgovarjati, nikakor pa ni lahko vedeti, kje vse naj ga v knjižnem jeziku izgovarjamo. Polglasnik ni dopusten tam, kjer ga v oblikah s končnico zamenja dolg naglašen samoglasnik (npr. krh – kruha).

- Polglasnik govorimo povsod tam, kjer pri sklanjanju narečni e iz osnove izgine ali pa se vanjo vrine (npr. pes – psa).
- Polglasnik se pojavi tam, kjer se v izpeljanki pojavi e ali pa se narečni e premenjuje z a ali i (npr. pisemski – pismo, okenski – okno, danes – današnji). To ne velja za glagol kot vzeti – vzamem, naberem – nabiram.
- Polglasnik imamo v predponi se-, ki se v danes v knjižnem jeziku uporablja v primerih kot sestaviti, sezidati, sešiti.
- Polglasnik se izgovarja v izpeljankah na -əc, če sta pred e-jem vsaj dva soglasnika npr. jezdec, mislec.

Ta pravila se velikokrat kršijo, zato naj bi se polglasnik iz knjižnega jezika počasi umikal, posebno iz tistih besed, v katerih ni predvidljiv.

Taka izgovorjava polglasnika se je ohranila, ker je zakon predvideval, da ima vsaka samostojna slovenska beseda vsaj po en zlog, ki naj bi bil nosilec naglasa.

Variante zvočnikov? Izgovor črke l v SKJ?

fonem /v/

v – samo pred samoglasnikom iste besede

vino [vino], vrt [vərt], vas [vas]

u – za samoglasnikom

→ na koncu besede: siv [síu], bral [bráu]

→ pred soglasnikom: sivka [síuka], bralka [bráuka]

– zloženke: na koncu prve sestavine, če se njena druga sestavina začne s samoglasnikom
polizdelek [pôuizdélek]

– besedna zveza: prva beseda se končuje na samoglasnik in druga se začneja

→ z zvočnikom v (pred soglasnikom): bi vsak [bi usák], bi vzela [bi uzéla]

→ pisanim predpanskim u- (pred soglasnikom): bi ubila [bi ubíla]

w – pred zvenečim (Zv, nZv) soglasnikom

vzeti [wzétí], v deblu [w dêblu]

– na koncu za zvočnikom

barv [bárw] !

ω – pred nezvnečim soglasnikom

vsak [sak], predvsem [pret sèm], v tebi [ω tēbi]

predlog v → [u] ali [w] - odvisno od hitrosti govora: v igri [u/w ígri]

je v igri [je u ígri]

varianti w in ω se premenjujeta z u!

fonem /l/

l' – pred j

→ na koncu besede: polj [pól']

→ pred soglasnikom: poljski [pól'ski]

u – m. sp. ed. deležnik na -l: bral [bráu]
pridevnik/samostalnik na -ə + l: usahel [usáhəu], kotel [kôtəu]

! trl [tərw], drv [dərw]

– v zvezi ou med soglasnikoma iste besede: čoln [čôun], volna [vôuna], molčati [moučáti]

– izglagolske izpeljanke s priponami ↓, ko se nanašajo na živega vršilca dejanja

-lc- bralca [bráuca]

-lk- bralka [bráuka]

-lsk- bralski [bráuski]

-lstv- bralstvo [bráustvo]

– im. ed. samostalnikov in pridevnikov: stol [stòu], bel [béu]

vsi pridevniki in samostalniki z neobstoječim ə: mrzel [mərzəu], kotel [kôtəu]

– v drugih posameznih besedah: pol [pôu], žal [žàu] ...

fonem /m/

– pred f in v: simfonija [si foníja], sem videl [se vídel]

fonem /n/

ŋ – pred k, g, h: Anka [ánka], angel [ánɡel], Anhovo [ánhovo]

n' – pred j

→ na koncu besede: konj [kôn']

→ pred soglasnikom: konjski [kôn'ski]

– pred f, v: konfín [ko fin], konvoj [ko vój]

DOKAZOVANJE NASPROTJA MED ZVOČNIKI IN NEZVOČNIKI

(dokazujemo s sintagmatskimi dnosi)

zvočniki – ne poznajo premene, kot tudi ne V

nezvočniki – povzročajo pred seboj premene o zvenečnosti

slovenščina ima **regresivno asimilacijo** = deluje nazaj

1. položaj: **v besedi**

glasba [glazba] svatba [svadba] nožka [noška] podpodje [potpodje]

2. položaj: v besedni enoti/**fonetične besede** = zveza klitike in naglašene besede

od muca [d] od očeta [d] od brata [d] od fanta [t]

k mucu [k] k očetu [k] k bratu [g] k fantu [k]

tudi tu zvočniki in vokali vplivajo nazaj (zvočniki se obnašajo kot vokali)

3. položaj: **v besedni zvezi**

mlad muc [t] mlad oče [t] mlad brat [d] mlad fant [t]

lep muc [p] lep oče [p] lep brat [b] lep fant [p]

trajni soglasniki = priporniki (zrak še vedno prehaja skozi usta) → izgovarjamo z enim podaljšanim izgovorom (2 pripornika skupaj: sam misli – v branju le en)

netrajni soglasniki = zaporniki, zlitniki → izgovor vsakega posebej oz. skupaj (oddati)

hiat/zev

↳ nastane na meji med dvema samoglasnikoma

zveze i + V → zapiramo z **j**, razen če se predpona konča z **i** (zlož., sestavlj.)